

Vývoj toponomastiky II

4. Období od začátku 20. stol. do 1945

O činnosti Místopisné komisi bude pojednáno v přednášce.

I v této čtvrté etapě pokračují studia historická a topografická; ta přispívají především k budování rozsáhlé materiálové základny s podrobnou historickou a místní dokumentací. Autorem mnoha topografických studií a regionálních monografií (např. Turnovsko) je **Jos. Vít. Šimák** (1870-1941). Velkou pozornost věnoval vztahu osídlení a vlastních jmen (např. Osídlení Kladska, 1919). Významné bylo též jeho dílo Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13-14. století, 1938, protože v něm zaujal objektivní stanovisko při řešení tohoto citlivého problému.

V širokém slavistickém rámci si všímal toponym **Lubor Niederle** (1865-1944), např. v dílech Život starých Slovanů, 1911-1925, a Slovanské starožitnosti, 1902-1924. Při svých výkladech se často opíral o díla P. J. Šafaříka a Jos. Dobrovského. - **Fr. Roubík**, žák Šimákův, poskytl toponomastice důležité pomůcky. Jsou to Přehled vývoje vlastivědného popisu Čech, 1940, Příručka vlastivědné práce, 1941, 1947; po válce k nim připojil další díla obdobného charakteru (spadající vlastně už do dalšího období) Soupis map českých zemí I, II, 1952, 1955, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, 1959. Žákem Šimákovým byl též **Lad. Hosák** (1898-1972). Napsal mnoho vlastivědných studií a článků, v nichž hojně využíval vlastních jmen. Nejvýznamnější prací tohoto období je Historický místopis země Moravskoslezské 1933-1938, jenž posloužil jako materiálové východisko pro slovník místních jmen Moravy a Slezska, jehož byl spoluautorem. V Dějínách Hustopečska do poloviny 14. století, 1948, a v řadě dalších prací se věnoval dějinám osídlení Moravy. Využitím toponymie pro různé vědní obory se zabýval souhrnně v publikaci Moravské a slezské místní jméno jako historický pramen (1962). - Svědectví vlastních jmen užívali ve svých pracích i další historikové: **Václ. Chaloupecký** (1882-1952), zejména studie o rané křesťanské době v Čechách, **Václ. Vojtíšek**, zvláště studie o staré Praze, **Jos. Dobiáš**, např. Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí I, 1927, atd.

Na začátku 4. etapy vyšla práce významného jazykovědce **V. Mathesia** (1882-1945) nazvaná O vědeckém studiu anglických jmen místních (Čas. pro moderní filologii, 1913, s. 371-396). Autor v ní referoval o nejdůležitějších dílech anglické onomastiky, která tehdy - díky svému širokému tematickému záběru i řešení teoretických onomastických problémů - zaujímala přední místo ve světové onomastice. V souladu s představenými východisky poukázal Mathesius na nutnost jazykovědné orientace onomastiky i na potřebu propracování

onomastické teorie (samozřejmě na základě bohaté, ale zároveň též spolehlivé materiálové základny). V souvislosti se vznikem ČSR se dostala do popředí zájmu názvoslovná a přejmenovací činnost, která vzbudila velký zájem u široké veřejnosti o "původnost a stáří" našich toponym. V této souvislosti vznikala řada drobnějších studií, které se na základě řešení některých aktuálních konkrétních případů zároveň dostávaly k řešení dílčích teoretických problémů onomastiky. Autory těchto studií byli jazykovědci (např. **Václ. Ertl, Václ. Flajšhans, Old. Hujer, Fr. Trávníček, Jos. Zubatý, Boh. Havránek, J. Janko, Roman Jakobson a další**) a ti publikovali především na stránkách časopisů *Naše řeč* a *Listy filologické*. Toponymický materiál nacházíme také v **Trávníčkově Historické mluvnici československé**, 1935.

Na Slovensku vydal český jazykovědec **Vi. Šmilauer Vodopis starého Slovenska, 1**, 1932. Je to základní dílo české a slovenské hydronomastiky, vysoko ceněné i v zahraničí.

Ve 20. a 30. letech měla vysokou úroveň (jak po stránce materiálové, tak teoretické) německá onomastika, která byla pěstována především v germánském a slavistickém semináři pražské německé univerzity. V té době se uskutečnil sběr pomístních jmen. Na základě tohoto materiálu vycházely studie, jež většinou objektivně popisovaly vztah osídlení a vlastních jmen a vzájemné česko-německé a německo-české přejímání místních a pomístních jmen. Nejvýznamnějším dílem naší německé onomastiky je práce **Ernsta Schwarze Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle**, 1931. O objektivnosti díla svědčí fakt, že odrazilo německé šovinistické domněnky o kontinuitě germánského osídlení našich zemí, zvláště pohraničí. (Např. **Bertold Bretholz**, ředitel Mor. zem. archivu v l. 1899-1926, předpokládal kontinuitní germánské osídlení našich zemí od Keltů až po současnost, přičemž redukoval slovanské osídlení našich zemí od 7. stol. převážně jen na centra země a nejdůležitější oblasti. Kritizoval Palackého kolonizační teorii o příchodu Němců až ve 13. stol. Podrobněji viz např. J. Skutil, *Sídelně zeměpisná koncepce Bretholzovy školy v ideologickém kontextu 20. a 30. let*, *Slavica Pragensia*, 19, 1976, *Philologica* 4-5, s. 57-61). Další práce této pražské něm. onomastické školy orientované germanisticky a slavisticky napsali např. **R. Fischer** (o Sokolovsku a Chebsku), **E. Müller** (Vrchlabsko), **E. Gierach** (Liberecko), **K. Meder** (Chomutovsko), **Ferd. Liewehr** (Kravařsko), **Herbert Weinelt** (Bruntálsko). Také tyto regionální studie byly pojaty nově a objektivně. K osvětlení vztahu osídlení a etnicity osídlenců využívaly systematicky místních a pomístních jmen.

5. Období od roku 1945 do současnosti.

Pro poválečné období je charakteristický rychlý a všestranný rozvoj onomastiky. V l. 1947-1957 vycházel slovník **Ant. Profouse** (1873-1953) **Místní jména v Čechách 1-4**; 4. díl dokončil **Jan Svoboda** (1899-1973). Toto monumentální dílo poskytlo spolehlivou materiálovou základnu pro další toponomastická bádání, a to zejména v oblasti typologie místních jmen, viz dále.

Činnost Místopisné komise byla již popsána výše. V tomto období se zdokonaluje organizace onomastiky a upevňuje se postavení české onomastiky nejen ve slovanské, ale i ve světové onomastice. Veškerou činnost této vědní disciplíny u nás řídí Místopisná komise. Bibliografie české onomastiky začala být od roku 1956 evidována v mezinárodním onomastickém časopise *Onoma*, který vychází v Belgii. Významný pro další vývoj české onomastiky byl IV. mezinárodní sjezd slavistů (1958), na němž byly vyzvány jednotlivé slovanské země, aby systematicky rozvíjely onomastiku. Onomastika tak získala dobré podmínky k příznivému rozvoji. V r. 1959 byla při Čs. komitétu slavistů ustavena Onomastická komise. V důsledku této příznivé situace stala se Místopisná komise (založená 1913) v r. 1959 součástí bývalého Slovanského ústavu ČSAV; tak vzniklo první specializované onom. pracoviště v českých zemích (vedoucím se stal významný antroponomastik Jan Svoboda). - VI. Šmilauer a Jan Svoboda se v rámci Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku stali předsedy subkomisí Pro slovanský jazykový atlas (později byl jeho předsedou rovněž Čech, Rud. Šrámek z Brna, profesor Pedagogické fakulty MU) a subkomise pro slovanskou onom. terminologii; tím se dostalo české onomastice významného mezinárodního ocenění.

V r. 1960 začal vycházet Zpravodaj Místopisné komise ČSAV (zkratka ZMK), od r. 1983 byl přejmenován na Onomastický zpravodaj (zkratka OZ), od 1995 na *Acta onomastica* (AO). Mapuje veškeré onomastické dění v naší zemi a nedůležitější počiny slovanské i neslovanské onomastiky.

VI. Šmilauer a Jan Svoboda vydali 5. (dodatkový) díl k Profousově slovníku. Ten mimo jiné obsahoval Šmilauerovu Soustavu českých místních jmen založenou na kombinaci významových a slovtvorných kritérií. Toto pojetí je zcela nové.

Nejvýraznější osobností onomastiky poválečného období byl **VI. Šmilauer**, český jazykovědec, profesor Karlovy univerzity (1895-1983), který velkou část svých bádání jazykovědných věnoval právě onomastice. V r. 1958 vydal studii nazvanou Metoda malých typů v onomastice (Sb. slavistických prací věnovaných IV. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě, UK Praha 1958, s. 44-51). Její podstata tkví v kombinaci časového, areálového a formálního hlediska neomezujícího se jen na toponymickou příponu, ale zasahujícího i strukturu toponymického základu (báze). Např. místní jména *Bohuslavice*, *Bohunice*, *Bohutice* představují tři rozdílné toponymické typy, neboť základ (tj. osobní jméno), od něhož je místní jméno utvořeno příponou *-ice*, má jednu příponu nulovou (*Bohuslav*), podruhé *-uň* (*Bohuň*), potřetí *-t*, nebo *-ta* (*Bohut*, *Bohuta*).

Jazykovědec **Jaromír Spal** otiskl v roce 1958 studii Místní jména obyvatelská na -any (Sb. Vyšší pedagogické školy v Plzni, 1958, s. 5-133). Poprvé jsou v takové šíři začleňována česká toponyma do slovanských souvislostí.

V té době se začíná rozvíjet bádání v oblasti onomastické teorie. Významné jsou studie

Pavla Trosta (jejich soubor je znovu otištěn ve výboru z jeho prací nazvaném Studie o jazycích a literatuře, 1995). V 60. letech vyšla další významná díla **VI. Šmilauera**, která výrazně ovlivnila toponomastická bádání: Třídě pomístních jmen (ZMK, 1960), dále připomínáme výše uvedenou Soustavu místních jmen (1960). Obě díla se stala na dlouhou dobu základní klasifikační metodou české toponomastiky. Zcela originální je jeho dílo Osídlení Čech ve světle místních jmen (1960), jež teoreticky i prakticky obohatilo nejen onomastiku českou, ale i slovanskou. Pod vlivem tohoto díla vycházejí publikace další (**Rud. Šrámek**, Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku, Slezský sb., 1965; **Ivan Lutterer**, Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic, 1969, atd.). V zahraničí vznikají podobné studie zejména v Polsku, Německu, na Ukrajině a v zemích bývalé Jugoslávie. Významná je též Šmilauerova Příručka slovanské toponomastiky (1964) obsahující praslovanské základy slovanských toponym. V r. 1969 vychází Šmilauerův Atlas místních jmen v Čechách a pro potřeby vysokoškolské výuky jeho Úvod do toponomastiky (1963, 2. vyd. 1966).

Pro moravskou toponomastiku je důležité dílo **VI. Nekudy** (Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, 1961), obdoba Roubíkových prací pro Čechy.

Neméně důležité jsou pro toponomastiku následující publikace antroponomastické: **Jan Svoboda**, Staročeská osobní jména a naše příjmení, 1964; **Jos. Beneš**, O českých příjmeních, 1962; **Fr. Kopečný**, Průvodce našimi jmény, 1974.

V r. 1969 vzniklo onomastické oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV, které se ujalo dlouhodobých úkolů: 1) zpracování místních jmen na Moravě a ve Slezsku; 2) sběr a zpracování pomístních jmen Čech, Moravy a Slezska.

Prvního úkolu se ujali **Lad. Hosák a R. Šrámek** (1934). V r. 1970 vydali Místní jména na Moravě a ve Slezsku 1, v r. 1980 stejnojmenný díl druhý. Plánovaný III. díl, který by odpovídal Šmilauerovu Osídlení Čech, dosud nevyšel. - Od r. 1961 začal na území ČSR probíhat anketový soupis pomístních jmen. Byl ukončen na počátku 80. let. Od té doby je jejich materiál soustavně zpracováván formou časopiseckých studií a knižních publikací. V Čechách bylo sebráno 500 000 pomístních jmen, na Moravě 200 000 pomístních jmen. Tento bohatý a vzácný materiál je uložen na pražském a brněnském pracovišti Ústavu pro jazyk český AV ČR.

V 70. letech se začíná výrazně rozvíjet onomastická teorie. Významné jsou především publikace **Rud. Šrámka** (např. Toponymické modely a toponymický systém, Slovo a slovesnost, 1972, s. 304-318, jež obsahuje novou, originální klasifikaci toponym opírající se o tehdy nejnovější poznatky české slovo tvorby). Pro teorii onomastiky jsou samozřejmě přínosné též knižní monografie a studie zabývající se konkrétní třídou vlastních jmen; jejich výčet je uveden v souvislosti s rozvojem jednotlivých odvětví onomastiky.

V současné době převažují v onomastice lingvistické metody. Onomastika je pěstována především na pražském pracovišti Ústavu pro jazyk český ČSAV/AV ČR (v onom. oddělení pracují **Libuše Olivová, Jitka Malenínská, Jana Matúšová, Milan Harvalík**; jejich publikace významně přispívají k dalšímu rozvoji onomastiky). Do r. 1993 bylo též onomastické pracoviště v Brně. Působili v něm **Rud. Šrámek a Jana Pleskalová**, věnovali se moravským místním jménům (R. Šrámek) a posléze pomístním jménům (oba). Uspořádali kartotéku pomístních jmen, napsali řadu toponomastických studií a připravili do tisku Heslář ke Slovníku pomístních jmen (1993). V r. 1993 odešli oba na Masarykovu univerzitu, kde působí jako vysokoškolské učitelé. Práce na slovníku pomístních jmen tak byly přerušeny.

Jak dosvědčuje bibliografie české onomastiky uváděná pravidelně na stránkách ZMK a později OZ, je její produkce velmi bohatá a tematika široká. Omezujeme se jen na základní okruhy badatelských zájmů.

1) Onomastická teorie; o její rozvoj se zasloužil především **R. Šrámek**. Jako první důsledněji uplatnil při studiu vlastních jmen principy funkčního strukturalismu. Studuje onymii jako celek a zaměřuje se na odhalení systémových zákonitostí propriální sféry jazyka. Mezinárodního uznání došly např. jeho studie o modelu a systému v toponomastice, o onymickém příznaku, o rekonstrukci v onomastice, o metodologii slovanských onomastikonů, o onymickém a apelativním objektu, o onymických funkcích. K propracování onomastické teorie přispěli též badatelé soustřeďující svá studia systematicky na určité třídy vlastních jmen (o nich viz dále). České teoretické studie postihují v návaznosti na výsledky české lexikologie a slovotvorby specifické rysy vlastních jmen. Základní teoretické dílo – **R. Šrámek: Úvod do obecné onomastiky**. 1999. Encyklopedické dílo obsahující zevrubné poučení o onomastické problematice: **Pleskalová + Knappová**, in: **Karlík - Nekula - Pleskalová, Encyklopedický slovník češtiny**, 2002.

2) Toponymie; vedle množství dílčích studií a materiálových článků vznikají též knižní díla zpracovávající toponyma z rozsáhlejších území. a) **Pomístní jména: L. Olivová - J. Matúšová, Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách, Retrogradní index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách**, Praha 1991; **R. Šrámek- J. Pleskalová, Heslář slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku**, Brno 1993 (v rukopise); **J. Pleskalová, Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku**, Jinočany 1992 - popis tvoření pom. jmen včetně zákonitostí, které se v něm uplatňují; v podstatě platí i pro pom. jména Čech; **L. Olivová a kol., Pomístní jména v Čechách, o čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest**, Praha 1995 - práce spíše populárněvědná; **L. Olivová - J. Malenínská: Slovník pomístních jmen – úvodní svazek**, 2000; Milan Harvalík: Synchronní a diachronní aspekty české onymie. Praha 2004; Pavel Štěpán: Označení barev a jejich využití v toponymii. Praha 2004. b) **Uliční názvy: Boh. Dejmek, Historie a současnost Hradce Králové ve jménech ulic**, Hradec Králové 1993; **M. Flodrová, Bl. Galasovská, Jar. Vodička,**

Seznam ulic města Brna s vývojem jejich pojmenování, Brno 1984, 2. vyd. a řada dalších; c) **Studie a monografie zabývající se užíváním vlastních jmen z hlediska jazykové správnosti: příslušné partie v gramatikách češtiny**; **A. Polívková**, Naše místní jména a jak jich užívat, 1985. d) **Populárněvědné práce: I. Lutterer, Luboš Kropáček, Václ. Huňáček**, Původ zeměpisných jmen, 1976 - etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa; **I. Lutterer, M. Majtán, R. Šrámek**, Zeměpisná jména Československa, 1982 - slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje; podobně **I. Lutterer - R. Šrámek**: Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1997.

3) **Řada různě specializovaných pracovníků se věnuje studiu vlastních jmen z hlediska jiných oborů** (vztah onomastiky a dialektologie, onomastiky a archeologie, význam vlastních jmen pro dějiny osídlení...); např. **Fr. Cuřín**, Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech, Praha 1967.

4) **Antroponyma**: vedle četných studií teoreticky i materiálově zaměřených vyšlo několik publikací knižních; a) **Populárně vědecké příručky: M. Knappová**, Jak se bude jmenovat, 1978 a další vydání; **Dobrava Moldanová**, Naše příjmení, 1983; b) **Socioonomastické práce: M. Knappová**, Rodné jméno v jazyce a společnosti, 1989; táž, Příjmení v současné češtině, 1992 (rozšířeno o zásady kodifikační), nové, doplněné vydání – Naše a cizí příjmení v češtině, 2002; **Staročeská antroponyma: J. Svoboda**: Staročeská osobní jména a naše příjmení, 1964; Historická onymická slovo tvorba na materiálu nejstarších českých slov v podobě antroponym - **J. Pleskalová**: Tvoření nejstarších českých osobních jmen, 1998; d) příjmení – rozbor: **J. Beneš**: O českých příjmeních, 1962; týž: Německá příjmení u Čechů I, II, 1998.

5) **Nová onomastická témata, např. chrématonymie** (zde je důležitý sborník Chrématonyma z hlediska teorie a praxe, vyd. R. Šrámek a L. Kuba, Brno 1989), dále literární onomastika - tj. využití vlastních jmen v literatuře. Základní poučení podávají např. skripta **Sv. Pastyřika**.

Pravidelně jsou pořádány české a dříve i československé onomastické konference (s mezinárodní účastí) a celostátní onomastické semináře. Poznatky onom. bádání jsou přibližovány široké veřejnosti prostřednictvím pořadů v televizi a rozhlasu (Hezky česky o jménech).

Česká onomastika má v zahraničí dobrý zvuk. Zejména její základní díla toponomastická, antroponomastická a teoretické studie jsou ve světě uznávány. Čeští onomastikové jsou členy mezinárodních komisí a podílejí se na mezinárodních úkolech.

Literatura k Vývoji onomastiky:

Bibliografie

- I. Honl, Česká toponomastická práce do r. 1918, 1970.
 - M. Nováková-Šlajsová, Bibliografie pomístních jmen Čech a Moravy do r. 1945, ZMK, 1982, zvláštní příloha.
 - bibliografie pravidelně uveřejňovaná na stránkách ZMK, později OZ a nyní v Acta Onomastica.
- R. Šrámek: Úvod do obecné onomastiky, 1999.
- Karlík, P. - Nekula, M. - Pleskalová, J.: Encyklopedický slovník češtiny, 2002.